

1914. szept. 7–9

Thallóczy Lajos 1914. őszi boszniai útleírása¹
(Részletek)

1914. szeptember 7.

Ma reggel Paul osztályfőnökkel az országos múzeumban [voltam]. Hörmann osztályfőnökkel és Truhelka igazgatóval a mostani sarajevói társadalmi helyzetről beszélgettünk. Mindketten megállapították, hogy lassanként terjed az idegesség. Először a katonai hatóságok tanácsára elutaztak az asszonyok; ez még nem tett nagyobb benyomást, hanem amióta az újságok jelentették Lemberg kiürítését, ez a tény nyugtalanította a nem stratégiailag gondolkozó közönséget és némely tekintetben a mohamedánokat. Ezeket azonban szorosan kezében tartja a járási előljáró, Defterdarović Ibrahim bég. A mostani helyzet általában sokaknak volt alkalom olyan teljesítményekre, amilyeneket béke-

¹ Közli: *Hauptmann* Ferdinand (Sarajevo): Ein Reisebericht Dr. Ludwig Thallóczy's aus Bosnien. — Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs (Wien) Bd. 13. [1906.] 404–450. l. — A jelentés eredeti címe és leldőhelye: *Tagesrelation während einer Dienstreise 2–11. September 1914.* (Archiv des k. k. Gemeinsamen Finanzministeriums, Bosnisch-Herzegovinisches Abteilung No. 1524/Pr.B.H. ex 1914. Staatsarchiv Sarajevo). — F. Hauptmann bevezetőjében közli, hogy Thallóczy Lajos, „az ismert magyar történész, évekig a bécsi udvari kamarai és pénzügyi levéltár igazgatója, egyben a közös pénzügyminisztérium osztályfőnöke” hivatali útijelentése napló formában németül 49 gépfírt oldalt tesz ki; ezenkívül megtalálható az Országos Széchényi Könyvtárban (Fol. Hung. 1678. sz. a.) ennek fogalmazványa, amely helyenként kiegészíti a tisztázatot: utóbbiban a szerző egyes kifejezéseket enyhített, jellemzéseket, személyes ítéleteket mellőzött. Thallóczy egyébként 1885-től haláláig (1916) vezetett feljegyzéseket, majd naplót, és ennek összefüggő része ugyancsak az Orsz. Széchényi Könyvtárban található (Thallóczy Lajos naplója 1887–1913: Quart. Hung. 2459., ill. a fenti útról: Fol. Hung. 1677.) A hivatalos útról magyarul írt napló az események napirendjét tartalmazza, az ezzel párhuzamosan vezetett német fogalmazvány a jelentés céljára a tárgyalások érdemét.

Thallóczy utazását — írja bevezetőjében Hauptmann — Biliński Leo közös pénzügyminiszter 1914. aug. 29-én táviratilag jelezte Potiorek Oskar tábornagynak, a bosznia-hercegovinai országos kormány főnökének azzal, hogy az út célja pénzügyi kérdések megtárgyalása Potiorekkel és Prileszky ottani pénzügyi osztályfőnökkel. Thallóczy azonban nemcsak idevágóan tett jelentést, hanem a Budapest–Doboj–Sarajevo–Budapest állomásokon tett észleleteiről szóló teljes naplóját nyújtotta át a közös pénzügyminiszternek (aki továbbította az uralkodóhoz), sőt megkapta azt Berchtold, Krobotin hadügyminiszter és Burián is. A boszniai viszonyok szakértőjének, aki éles, bár gyakran egyoldalú megfigyelő volt, nyilvánvalóan tágabb körre terjedt küldetése. Az utat, amint az az idézett naplóból kiderül (OSzK Fol. Hung. 1677), maga Thallóczy ajánlotta a kritikus helyzet jobb áttekintése céljából. Már a sarajevói merénylet előtt megmutatkozott a bosznia-hercegovinai kormányzati reform szükségessége; a merénylet utáni közös minisztertanácsokon Tisza és Biliński egyaránt bírálta az országos kormányt, de akkor győzött Potiorek álláspontja, hogy előbbre való a leszámolás Szerbiával, amely a boszniai szerb nemzetiségi mozgalmak támasza. Potiorek azonban éppen itt szenvedett már a háború első hónapjában vereséget: hadvezetését Thallóczy augusztus végén „kalandor”-nak nevezte. Ebben a helyzetben, amikor Potiorek az ún. balkáni haderő főparancsnoka, de egyben a bosznia-hercegovinai országos kormány főnöke is volt, s hadi balsikerei olasz–román–bolgár viszonylatban is ártottak a monarchiának, fontos volt megbizonyosodni a boszniai belső viszonyokról. Elutazása előtt Thallóczy meggyőződött róla (Biliński, Berchtold és Krobotin miniszterekkel folytatott megbeszélései során), hogy legkétszáz a háború végén Bosznia-Hercegovina közjogi állásának megváltoztatását tervezik. A magyar és osztrák politika kölcsönös bizalmatlanságának e területen csak így lehet véget vetni, de Thallóczy is időszerűtlennek tartotta — és nem vette be jelentésének tisztázatába — Potiorek kijelentéseit az elképzelt felosztásról (szemben Tiszának a dualizmust megőrző szándékával). — A tanulmányút során — jegyzi még meg bevezetőjében Hauptmann — Thallóczy megelégedett bizonyos egyoldalúsággal tájékozódásában, és pedig azzal, hogy sem a boszniai horvátok, sem a délszláv ifjúsági mozgalom képviselőivel nem volt alkalma találkozni. Visszatérte után naplójában, idézi Hauptmann, mégis úgy összegezi benyomásait, hogy „fejtől büzlök a hal”.

Thallóczy útijelentésének fenti közléséből, ill. annak idézett forrásaiból fontos mellékletek hiányoznak, és pedig: az 1914. szept. 6-hoz csatolva volt kimutatás az eltoloncolt vagy internált túsokról; szept. 7-hez az országos kormány részletes összeállítása a bosznia-hercegovinai középiskolák titkos diákszervezeteiről, továbbá Thallóczynak a Frangeš és Prileszky osztályfőnökökkel folytatott megbeszélései lefolyásáról szóló részletes beszámolója.

időben aligha vártak volna el tőlük. Akadt ugyan néhány bátortalanabb közigazgatási tisztviselő, de a tisztviselői kar nagyjából egészen jól viselkedett. Ez előrelátható is volt, hiszen itt kellett leginkább visszhangot keltenie a monarchia mindkét állama bátor magatartásának. Az eddig igen gyakran viszálykodó nemzetiségek, éppúgy mint a monarchiában, megegyeztek. Különösen a horvátok és magyarok között a legjobb az egyetértés. Kétségtelen tény, ismétlem, hogy a katonai és polgári hatóságok között egyes dicséretes kivételektől eltekintve nincs meg mindig a szükséges egyetértés. Nagyon nehéz az is, hogy a nemrég Boszniába helyezettek oly gyorsan megértsek a viszonyokat, mint ahogy azokat az őshonos katonák bizonyára ismerték. Elvezényelték például Šnjarić csendőrpapancsnokot, aki az ország egyik legjobb ismerője; helyette nem mérhető hozzá tapasztalatokban stb. Sokaknál, polgáriaknál és katonaiaknál egyformán, nincs meg a szükséges nyugodtság, ezek a jelenségek azonban a mi bíráló, fecsegő közönségünk körében komolyabb alkalmakkor sajnos néha előfordulnak.

Ma is csak azt ismételhetem, amit tegnap, hogy a szerbség elleni visszahatást még csak növeli a közvetlen érintkezés az itt sebesülten fekvő szerb foglyokkal. Bebizonyosodott, hogy a szerbek megölték saját sebesültjeiket. Egy ápolónő ezt mondta nekem: „Ezek a nagyobb részét rosszul táplált, tüdőbeteg emberek oly durvák, hogy ápolásunk jótéményeit egyáltalában nem méltányolják, sőt egész egyszerűen félnek tőle. Néhány művelt tiszt kivételével senki sem köszönte meg ápolójának. Ellenkezőleg, mind azt hitte, meg akarják őket ölni, ha az ápolás esetleg erélyesebb módon történik.” Erről még meg kell győződnöm.

Egy szerb, akinek enyhülést nyújtottak és megkérdezték, mit kíván még, azt mondta: „Egy puskát, hogy lelőjelek benneteket.” Mindazonáltal nem tudják, miért harcolnak. Mind azt mondja, a tisztek hajtják őket előre. De mert a hajdukok ősi vére folyik bennük, gyűlölettel és féktelenül verekszenek. Alapjában véve az *egyéni* harcban nem bátrak, tömegben kegyetlenek. Két nőt is találtak közöttük.

Látogatásom fő célja azonban a múzeum ritkaságainak és kincseinek megmentése volt Sarajevo kiürítése esetén. Most a hadbiztos és az igazgató becsületszavát vettem, hogy senkinek sem árulnak el semmit, és azután Paul osztályfőnök útján utasítottam őket, hogy már most válasszák ki tervszerűen azokat a tárgyakat, amelyeket majd esetleg becsomagolva Zágrábba vagy Budapestre kellene küldeni. A múzeummal szemben a dombon voltak az akasztófák a lázítóknak felállítva, a tartományfőnök azonban emberiségéből eltávolította azokat, hogy a nép ne lássa. A közönség egy része ezen jól szórakozott.

A múzeumból az országos kormány elnöki osztályának főnökéhez, Collas báróhoz mentem, és ismét meggyőződtem arról, hogy valóban ő működik az itteni közigazgatás szellemi vezetőjeként. Ennek az az oka, hogy az egyes reszortok főnökeit annyira elhalmozzák teendőik, hogy a vezetésnek egyesülnie kell e tehetséges, de természetesen nagyon gyakran nem egészen alapos embernek a kezében. Ezt ő maga is elismerte.

Az aznapi hírek szerint a szerbeket a Drinánál visszavetették; a Dunánál, illetve a Szávánál átkelt szerbek közül hivatalosan négyezer elfogását jelentik, így nem lehet a napokban Sarajevo ostromára számítani. A kiürítésre nézve a tartományfőnök azt telefonálta Dobojból, hogy semmit se szállítsanak el, csak *lelkileg* készüljenek elő a főváros *esetleges* elhagyására. Ezt úgy értelmezik, hogy az osztályfőnökök tegyenek előkészületeket a legfontosabb dolgok becsomagolására. Collas báró azt javasolta Dobojsban, hogy a menekülő mohamedánokat egy csendőroszlop tartóztassa fel Rogatica-Čajniča és Foča térségében, tartsa a szerbek előnyomulása ellen azok elhagyott tanyáin. — A magyar honvédcsoportok kitűnően harcolnak, de egyáltalában nem ismerik a helyi viszonyokat, nem tesznek különbséget mohamedán, katolikus és görögkeleti között; így történt, hogy alaposan feldúltak egy mohamedán falut a mi bosnyák területünkön, s ezzel persze a déli területeken rontották a mohamedánok hangulatát. Ez jellemző az országos kormányzat ténykedésére; a személyes megjegyzésekről ne essék szó. — A Drinánál aznap kellene megkezdődnie, gyengébb csapatokkal, merészen az offenzívának. A helyzet megbeszélésére Mandić tartományfőnök-helyettes is bejött az elnöki osztályra; örömmel hallotta a tartományfőnök utasítását; ő maga házat a sebesülteknek rendezi be, és kitér a vörös keresztet. (Aligha fogják a szerbek respektálni, véli Thallóczy.)

Arról is szó esett ezúttal, mi legyen a görögkeleti szerb egyház helyzete a jövőben. Egyhangúlag az a vélemény, hogy nem volna helyénvaló autokefál szerb egyházat berendezni; bizonyos kikötésekkel Karlóca alá kellene rendelni, de nem egyesíteni. Dolgoznak a szerb egyházi szabályzat megváltoztatásán. Úgy gondolom azonban, hogy azután következőképp a mohamedán szabályzat reformját is meg kell csinálni.

Hosszasabban beszéltem az igazságügyi osztály főnökével, Chmielewski úrral. Valóban nyugodt, energikus és tökéletesen tárgyilagos ember, aki különbséget tud tenni törvénykezés és politikum között. A szomorú június 28-a merényletét kényszerítő eszközök nélkül bírták szólásra. Nemcsak frázis, hanem egészen bizonyos, hogy ennek az összeesküvésnek a szálai egészen Sándor szerb trónörökösig vezetnek. Elrettentő mélységet tár elénk ez a vizsgálat, jól érthető a szerbellenes visszahatás, amikor ezeknek az embereknek a működését meglátták. Nem lehet eléggé dicsérni, hogy a hadüzenet megingathatatlan jogi alapon történt, és félre kell tenni minden meggondolást, csak hogy ártalmatlanná tegyék reánk nézve ezt a balkáni Piemontot. Egyébként alkalmam volt rövid úton átvehetni az országos kormányzattól a titkos diákszervezetek részletes leírását Bosznia-Hercegovina középiskoláiban. Figyelmesen elolvastva nem meglepő, milyen mérvű kormányzati rendszerünk meglazulása. Mellékelem ezt a munkálatot.²

Ennek a mozgalomnak egyébként majdnem minden szálát felfedte a Narodna Odbrana névsorának megtalálása Loznicán.³ Kiderül ebből, hogy fertőzött az egész ország, a kormány egyes elemeitől kezdve a parasztság szerb részéig. E hipernacionalista fanatizmus mértékének példája, hogy egy sarajevói gépipróba odaadta magát egy tisztnek, hogy attól az ellenség számára titkokat csaljon ki; terve persze nem sikerült, de jellemző a szerb társadalomra, hogy semmilyen eszköztől nem riad vissza, csak kiüssön bennünket a nyeregből. Máskülönb a szerbellenes reakció ellenére sem éri a szerbeket gazdasági hátrány. A mohamedán földbirtokos eltompult agrárius; a katolikusok szegények, a spagniolok⁴ nem sokat számítanak. Híres lojalitásuk különben a szerbekkel együtt fordul meg, mert azt hitték, hogy azok járnak helyes nyomon. Marad a szerb kereskedő és szatócs. Ez hasznot húz a háborúból. (A megjegyzés egy osztrák-magyar izraelitától származik.)

Még egy példa: kiküldték Vasić törvényszéki tisztviselőt egy kerületbe a szerbellenes pogrom által okozott károk kiderítésére. Két szerbet vett maga mellé becsüsként, és azt mondta a katolikus lakosságnak: „Maradjatok csöndben, eljön az ideje, hogy ti éppígy jártok, akkor majd megbánjátok, ha ellenkeztek velem.” Vasić ugyan vizsgálati fogságban van, de az igazságügynél más szerbek is gyanúsak.

Az igazságügyi főnök úr amennyire lehetett, felkutatta az elítéltek számát.

A Frangeš osztályfőnökkel folytatott megbeszélés főbb eredményeit a mellékletben adom meg.⁵ Ezt a fürge tisztviselőt, aki azonban túl ötletgazdag és túl gyorsan akar cselekedni, egy kicsit le kell hűteni. Nem akarok nagyon éles jellemzést adni, ezért megelégszem ezzel az általánosságban tartott megállapítással.

A megfélemlített Zurunić osztályfőnökkel nem sokra mentem. Hiába, egy szerb az országos kormányban nem tud nyíltan beszélni, ez védekezésének lényege. Zurunić pontossága nagyon is ismert ahhoz, semhogy erről a szorgalmas és most népszerűtlen tisztviselőről még további jellemzést kellene adni.

Érdekes, hogy tőle származik a kötelező kmetmegváltásra vonatkozó uralkodói kézirat eszméje, már most, a háború alatt. Bátor voltam rögtön e gondolat felmerülésekor megjegyezni, hogy ez az akció korai, és pénzügyi tekintetéből aligha keresztülvihető. Most azonban már látom, honnan van

² Hiányzik. [A közlemény jegyzete.]

³ Csakhamar ismeretessé vált ugyan, hogy a Narodna Odbrana mögött az „Ujedinjenje ili smrt” (A Fekete Kéz) nevű titkos szervezet állott. [A közlemény jegyzete.]

⁴ Spanyol zsidók.

⁵ Hiányzik. [A közlemény jegyzete.]

ez a nagy fordulat. A telek-tehermentesítési akció egyébként most szünetel, és nézetem szerint aligha rendezhető törvénnyel, hanem csak az ország alkotmányának felfüggesztése után legfelsőbb rendelettel. (Analogiák: Ausztria, Magyarország, Oroszország.) Ez a szabor, és talán egy másik sem lesz erre kapható. Egyébként az ügy egyáltalában csak annyira aktuális jelentőségű, amennyire az egész akció pénzügyeink kezelésében vándorkövet képez.

A Prileszky osztályfőnökkel folytatott tárgyalást a mellékletben adom meg.⁶

Ezután Letica metropolitát kerestem fel. Levert hangulatban találtam. Először is megmutatta szobájában azt a mély repedést, amit az utcáról bedobott és közvetlenül a feje mellett elröpült kő okozott. Felpanaszolta a mostani hangulatot a szerbek ellen, amin csak siránkozhat, hiszen ő egyike azon kevés, sajnos befolyás nélküli lojális szerbeknek, akiknek nem adott meg az energikus fellépés. Paul osztályfőnök társaságában voltam nála. A püspök felhasználta az alkalmat lelkészei azon kérésére az előterjesztésére, hogy az ártatlanokat bocsássák el a letartóztatásból, mert „bárányai” pástör nélkül maradtak. A mai helyzetben nem adhattunk neki más választ, mint hogy nem érezzük magunkat bármiféle intervencióra hivatottnak: élje túl keresztényi türelemmel ezeket az időköt, és azután működjék közre a viszonyok megjavításán. Együttal elébe tártam történeti-etnográfiai és politikai alapon a szerbek minden tekintetben jogtalan akcióját: ezzel minden pontban egyetértett. A látogatás bizonyos fokig megvigasztalta.

Stadler érsek nincs Sarajevóban, betegen fekszik valamelyik kolostori birtokon. A ferences rendfőnök is elutazott.

Čaušević efendi természetesen boldog, és buzgón imádkozik fegyvereink győzelméért. Szerinte a mohamedánok mind egy véleményen vannak, és az ő szultánjuk most I. Ferenc József. El kell ismerni egyébként, hogy a mohamedánokat most közömbösségük ellenére a már gyakran említett Defterdarović Ibrahim efendi olyan tetterőre lendíti, hogy ha ez tartós volna, talán nemzetiségük üdvös fejlődéséhez vezethetne. Mit lehet tudni, hátha kedvezőtlen hírekre már holnap olyan pánikba esnek, mint azok a szandzsákból menekültek, akik között ma a gyávaság pazarul fejlett példányaival találkoztam.

A Mandić tartományfőnök-helyettes feleségénél tett udvariassági látogatáskor az volt az első kérdés: valóban Derventára költözik-e a kormány — vagyis a tisztek és tisztviselők családja révén minden hír kiszivárog. — Tárjárás]-hírek keringenek. Lemberg kiürítése erősen hatott, a köztisztviselők között sok a közvetlenül érintett lengyel. Családi körökben is mindenütt tanácsot kértek: menni vagy maradni. A hatósági rendeletek bevéraása a nők szerint reájuk nem vonatkozik. A mohamedánok is kezdenek izgulni, tíznél is több katonát szeretnének házuk vagy birkanjuk őrszésére. Jó hírre azután bizakodók. A lojális lakosság nagyobbbrészt bátor magatartású.

Estefelé Rohonyi Gyula volt tartományfőnök-helyettessel beszéltem. Ez a megbeszélés semmi figyelemreméltót nem nyújtott. Folytonosan azt hangsúlyozza, hogy az előző évi kivételes állapot⁷ vitte a szerb agitációt a legveszélyesebb mederbe, ettől fogva szilárdult meg Boszniában a Narodna Odbrana, mert szerb körökben azt terjesztették, hogy ha amúgy is páriák, minek lojálisnak lenni? Hát az biztosan igaz, hogy az a rendszabály rosszul gyümölcsözött, de az agitáció sokkal korábban kezdődött, és a mostani állapot, ha később is, de mindenképpen azon rendszabályok nélkül is bekövetkezett volna. A jó öregúr elismeri, kevés hiányzott ahhoz, hogy felkeléssel álljunk szemben. Ez egyébként a határon még bekövetkezhet.

Az utca élete mind élénkebb. A kis muzulmánok a monarchia minden újságját kínálják, a kávéházak mindenütt tele vannak, élénk a korzó. A török kávéházakban nemzeti dalokat hallani, a jobb családokban mindenütt a sebesülteknek dolgoznak; az előkelő asszonyok megtekintik a kórházi konyhákat, és nem tartózkodnak a kritikától. A politikai élet teljesen kihalt. Csak Dimovićot látni

⁶ Hiányzik. [Ua.]

⁷ Azok a kivételes rendszabályok, amelyeket Potiorek 1913. máj. 3–15. között a szkutari [Shkodër, Albánia] válság miatt alkalmazott. Ez alkalommal ideiglenesen vagy véglegesen betiltották igen sok szerb egyesület és szervezet tevékenységét. [Ua.]

az urak klubjában estig kártyázni; ami őt illeti, pártja beszüntette lapját, az „Istina”-t. De mivel a görögkeleti szerb lelkészek nagy részének letartóztatása folytán a nép lelkipásztor nélkül maradt, és titokban arról suttoztak, hogy ez csak az emberek katolikussá tétele végett történt, a párt elhatározta, hogy ezeknek a híreszteléseknek a helyreigazítása céljából újból megjelenteti a lapot; az első szám megjelenése után azonban a várparancsnok betiltotta. Az ügy most a tartományfőnök döntésére vár.

1914. szeptember 8.

Kora reggel végigjártam a piacot és az egyes élelmiszertelepeket. Ez az akció tökéletesen sikerült. Elegendő mennyiségű hús van, zöldség bőségesen, és szigorúan betartják az élelmiszerek árhatárát, úgyhogy nem történt drágulás. Ezt a körülményt a családok is igazolták, s így nem fordult elő panasz. Sőt, olcsóbbodás van. Sokat javult a tejjelátás is.

A sebesültek meglátogatása a reáliskolában kezdődött, ahol az igazgató, Karaman kormánytanácsos teljesen megfelelő kórházi helyiségeket rögtönzött. Az országos kórházban az új tüdőtuberkulózis-pavilon valóságos szanatórium. A helyőrségi kórházat dr. Fronius az eddigi módon vezeti. A sebesültek elhelyezése mindenütt jó, ellátásuk általában megfelelő, amihez a társadalmi jótekonyság nagyban hozzájárul. — Egyetlen bajonetszűréses eset kivételével a sebesüléseket mind puskalövés és srapel okozta. A halálzási arány csekély, amputálást a legtrikább esetben végeznek. A hangulat kitűnő, tiszték és csapatok egyetértése teljes, mind újból be akar vonulni, s meg is teszi. A sebesültek többsége magyar, ők a legvidámabbak. A románok a legelhagyatottabbak és a legbosszúvágyóbbak, hogy sebesülésüket megtorolják. Általában türelmesek, s küzdenek az uralkodóért, mintha fiai volnának. — A német védősereget itt istenítik; azok bevallják a bosnyák terep nehézségeit. — A szerb és montenegrói sebesültek méltányolják az emberséges bánásmódot, de arra a kérdésre: miért harcolnak, egyöntetűen azt válaszolták: nem tudjuk. Ha ezeket a szerbeket eltéríthetnék vezetőiktől, éppoly használhatók volnának, mint a bosnyákok. A vad és szélsőséges elem a táborban van; ezekkel beszélve óvatosan kell a néplélek megfűtésénél a hamis következtetéseket elkerülni.

Újból az országos kormányhoz mentem, ahol Collas bárónál ismét néhány osztályfőnök érkezett. Most sem hallgathatom el, hogy egynémely ízléstelen viszály támadt a várparancsnok és a polgári kormányzat között, ezekben a távollévő tartományfőnököknek kell döntenie. A tartományfőnök távollétében elrendelte, hogy az összes osztályfőnökök minden délután értekezletet tartsanak a folyó ügyekben való határozathozatal végett. Persze a reszortjaikkal teljesen elfoglalt osztályfőnökök természetesen nem lehetnek bizonyos politikumokról tájékozva. Miután a [főnök]helyettes nem adminisztrátor, magától alakult ki, hogy az elnöki osztálynak a főbb dolgokban tájékozott vezetője lett a szinte döntő szóvivő, annál is inkább, mert a belügyi osztályfőnök exponált helyzetében maga vonult a háttérbe. Megismétlem ezt a benyomásomat, mert helytálló.

Zárójelben említek egy érdekes tárgyat. Mondhatnám, az élet sürgeti, hogy radikális rendelkezés jöjjön a hazaárulókra nézve. Állítólag már eddig is előfordult, hogy egy földbirtokos ellenünk harcolt Szerbiában, és elvitte családját Boszniából. A kormánytanácskozáson most felvetették az eszmét, nem kellene-e lefoglalni ennek a hazaárulóknak a birtokát. Az igazságügyi osztályfőnök nem talált sem a török, sem az osztrák-magyar törvényekben olyan szakaszt, amelynek alapján az elkobzást elrendelhetné. Az oly sokszor kigúnyolt természetes ész azonban azt mondja, hogy az ilyen feltűnő esetben radikálisan kell eljárni. Hiszen a kivételes állapot arra való, hogy lehessen ilyen kivételes rendelkezést hozni, de túlságosan bürokraták ahhoz, hogy túltegyék magukat egy paragrafuson, ha szükséges.

Sajnálattal kell azonban megállapítani, katonai részről a parancsok nagyon gyakran homályosak. Pánikot indított meg például a várparancsnok rendelkezése, hogy mindenki lássa el magát negyven napi élelemmel, mert lehetséges, hogy a város ostrom alá kerül. Ahelyett, hogy azt mondta volna, előírás szerint a határmenti helységeken és erődített helyeken 40 napi élelemnek kell lenni stb. stb. Teljesen felesleges volt az ostrom lehetőségét feltüntetni. Ma a mohamedánok között terjedt el olyan félelem, amit ellensúlyozni kellett. Defterdarović Ibrahim bég az itt szokásos és bevált módszerrel tette meg a magáét. Rogaticába utazott, ahol a pánik keletkezett, és egyszerűen kijelentette, mindenkit

felakasztnak, aki a helységet elhagyja. Ez hatott. Nem gondolta ugyan komolyan, de olyan tekintéllyel lépett fel, hogy mindenki engedelmessé vált neki.

Az biztos, hogy a hatóságok ma három járási [szék]helyet otthagytak: Čajničát, Fočát és Višegradot. Višegradból még hozzá kétszer mentek ki és megint vissza. Ennek persze Sarajevóban még a bátrak között is megvan a reakciója. Hiszen csak egy vasútvonalunk van, amely a monarchiába vezet, s ez pánik esetén túlterhelt lesz.

Végre sikerült Dimović lapjának, az „Istina”-nak, amelyet Stefanović, egy lojális tanár minden ellenszolgáltatás nélkül szerkeszt, ma újból megjelennie. A várparancsnok azért tiltotta be ezt az újságot, mert feltűnő helyen hozta Lemberg kiürítését. De ebben nem volt semmi álnokság, mert csak a hivatalos távirati irodai jelentés utánnyomása volt. (Itt jegyzem meg, hogy a kormány a nem dolgozó gimnáziumi tanárokat irodai munkában foglalkoztatja, és az állami tanítókat is szétosztotta különböző hivatalokba írásbeli munkákra. Beérkezett jelentés szerint a tanítónők mint ápolónők működnek. A villamoson a behívottak feleségei tevékenykednek.)

Most, amikor 380 szerb lelkész közül 163 van fogva vagy túszként eltoloncolva, szükséges, hogy a lelképásztor nélkül maradt ortodoxokat ne rémítgessék tatár[járs]-hírek. A sajtó itt vidéken is általában nincs berendezkedve a közönség kioktatására.

Többször beszéltem Labbia olasz főkonzullal, akit még Janinából és Korfuról ismerek. Személyes barátja volt az elhunyt Biliński főkonzulnak. Lojális őszinteséggel hangsúlyozza mindig Olaszország szigorú semlegességét, habár szívében az a ritka olasz, aki tűzön-vízen át velünk tartana.

A német konzul, Eiswaldt, igen művelt, általános rokonszenvnek örvendő ember, élénken részt vesz sorsunk minden fázisában.

Délután két órakor búcsút vettem ideges barátomtól, Kussevichtől, akinek fiai a harctéren vannak, maga családjától elszakítva. Ezekben az oly veszélyes háborús időkben valóban emberfeletti felelősség terheli a közlekedésért.

Elvette a kedvemet, hogy a legkülönbözőbb elemek között már bizonyos tudomással bírtak mai támadásunkról Srebrenica ellen. Ebben a mikrokozmoszban nem volna csodáltnivaló, ha a szerbeknek is volna róla híruk (volt is).

Sarajevóból ezután ismét Dobojba mentem, ahová 9-én reggel érkeztem. A tábort élénk mozgásban találtam. A kósza hadfiak — az autós urak még mélyen aludtak.

1914. szeptember 9.

Tegnap kellett tehát az előkészületnek megkezdődnie a támadásra szerb területen. Magyar népfölkelők különböző egyenruhákban egészen katonásan meneteltek; az állomáson bizakodó a hangulat. Különösen a vasutasok mintha ki volnának cserélve a háború óta, mert leginkább reájuk nehezedik a tisztelt bosnyák tartománygyűlési képviselők nyomása, azoknak különösen célpontjaik. [Ezek a vasutasok] néhány év alatt elérték volna a vezető állásokat. Az országos kormány főnöke csak a táborban mutatkozik. Jó és okos ember, általánosan tisztelik, de idegesnek tartják, amit én, legalábbis ma nem állíthatok. Az biztos, hogy ez a kiváló ember túlságosan megterheli magát. Fenntartott magának egy sor teendőt, és az országos kormánynál mozdulni sem tudnak nélküle. Egyébként nagyon őrködik is jogköre fölött, és igen neheztel, ha csak valamennyire is katonai jellegű ügyszem polgári tisztviselői hozzányúlnak. Helyettese, Mandić dr. nagyon magabiztosan, „a kormány nevében” meglátogatta a sebesülteket, és volt, amit dicsért, volt, amit bírált. Ezt azután a tartományfőnök mint katona kifogásolta. A tartományfőnök-helyettes öntudatos fellépése csakugyan nem volt helyénvaló.

Az országos kormány főnökét itt is zavarják hivatali ügyekkel a hadműveletek közepette, de hát ő akarta így. Prileszky osztályfőnök velem jött, mert pénzügyi főbiztosával szemlét tartott.

Fél tízkor fogadott bennünket az országos kormány főnöke. Beszámoltam neki sarajevói benyomásaimról, s nyíltan kimondtam, hogy távollétében az egész országos kormány fejetlen. Mandić mit sem számít, Collas báró ugyan okos fiatalember, de nincs meg minden tulajdonsága ahhoz, hogy helyettesíthesse. A tartományfőnök ezt őszintén elismerte, és azt mondta, ez másutt is így van, és

az egész helyzetnek most természetes folyománya, hogy Collas báró a közvetítőt játssza. Egyben azonban bosszankodott is, hogy minden csekélységgel terhelik. (A kormánytisztviselők részben kénytelenek így tenni, részben bizonyos dolgokat nem mernek elintézni.) Távollétében, mondta a tartományfőnök, nem lehet a mostani tartományfőnök-helyettes fölé helyezni még valakit. Elismeri, mondta, hogy az egyébként nagyon derék várparancsnok és az országos kormány között néha vi-szályok fordulnak elő. Igaza van abban, hogy a közös célra egyesülniök kell.

A tartományfőnök egyben azt is elismerte, hogy Sarajevóban nagy szerepet játszik a pletyka, és ebben a katonák is részt vesznek. Az a szándéka, hogy eltiltja a katonákat az urak klubjának látogatásától. Először be is akarta zárni a kaszinót; dehát, mondta, a tisztek akkor a tiszt kaszinóban fognak véleményt cserélni.

Meghagyta, adjam át üdvözetét a közös pénzügyminiszternek, és közölte, hogy most nem lehetséges az összekötöttét ügy fenntartania, mint korábban. Tisza grófnak azt üzente általam, hogy katonailag nem sokat jelenthet a betörés a Szerémségbe és Dél-Magyarországra, ennek ne tulajdo-nítsanak nagy fontosságot.⁸ Azután felpanaszolta, hogy Tallián kormánybiztos kissé nyersen jár el a katonai szervekkel szemben, mintha hiányozna belőle a szükséges belátás. Előbb az V. hadtest parancsnokával, majd — ha nem csalódom — Péterváradon Lüttgendorffal nem tudott megférni.

Szerencsekívánataimmal búcsúztam az új offenzívához, amely tegnap kezdődött, átment a ha-táron, de a szerbek is átlépték a határt Bijeljínánál. Sarajevo kiürítésére nézve úgy nyilatkozott a tartományfőnök, hogy habár a mostani várparancsnok szívesen venné az ostromot, és a sarajevói erődítések a legerősebbek közé tartoznak, szó sincs a főváros elhagyásáról. Ha bekövetkezne, akkor [is] ott szándékozik hagyni az országos kormány egy részét.⁹

A tartományfőnököt egészen frissnek találtam ma; tárgyilagosan meg kell állapítani, hogy vi-szonylag nehéz helyzetben van itt a határon. Az a benyomásom is volt, hogy látogatásomat jó néven vette. Hogyan fog a helyzet [ebben] az országban alakulni, nem tudom. Civil létemre is vakon bíznom kell és bízni akarok vezetőinkben. De biztosra veszem, hogy hadseregünk helytáll, és aligha ismétlődik

⁸ A szerb Timok-hadosztály átkeléséről van szó a Száván Mitrovicánál, Kupinovónál [Kölpény] és onnan délre, ahol mindenütt újból visszaverték őket szeptember 6. és 14. között. [Ua.]

⁹ Amikor bekövetkezett, Thallóczy a következő levelet írta Tiszának: „Bécs. 915. V. 31. Kedves barátom, Bécsben nem lehetett hozzád szerencsém, azért most levélben teszek jelentést. — Boszniában folyik az evakuáció Sarajevoben. Rendkívül rossz vért szült a hivatalnokok közt, hogy a magyar kormány nem ad nekik szabad (ingyen) utazási engedélyt, holott az osztrákok szabad jegyet adnak. Nem különben megjegyzésekre adott alkalmat az is, hogy Ausztria, noha egy milliónál több a fogoly s a menekült[,] elfogadja a bosnyákokat, s Magyarország, mely igényt tart Boszniára[,] csak Horvátországba engedi őket. Én csak jelentem ezt, mert az ilyen imponderabiliákkal számolni kell. — Az evakuálás folyik. Bródban a határ állomásnál megtorlódott a sok menekülő s internálandó olasz, mert nincs MÁV kocsia. Ha majd közhírré lesz, hogy olasz csapatok *máris* átmentek Antivariba s felvonulnak, pánik lesz. — De ettől eltekintve, kötelességem hogy mint legrégebb tisztviselő nyíltan feltárjam előtted a helyzetet. — Szarajevo evakuációja katonai szempontból szükséges. Élelmiszer nincs elég annyi embernek, azért restringálni kell a lakosságot. Katonailag a 200 km. Drinavonalat védeni a rendelkezésre álló erővel nem lehet, azért a kormány Sarajevoból Banjalukára teszi át székhelyét, s a fölösleges hivatalnokokat szabadságolja. — Nos anélkül, hogy kritikát mondanék, azt előre látom, hogy Banjalukából az országot igazgatni nem lehet, s ezek a burokraták, akik a centrum vezetéséhez szoktak[,] elvesztik az irányt: összeroppan a gép. Ebből meg az következik, hogy a szerb nép fellázad, rabolni s gyűjtogatni fog s az esetleg előnyomuló olasz-szerb csapatokhoz csatlakozik. — A katonák arra fognak szorítkozni, hogy a Száva vonalát fogják védeni. S aztán majd — visszafoglalják Boszniát. Hogyan? Mivel? Legjobb esetben egy tönkre tett országot kapunk vissza, ha sikerül a visszafoglalás. — Nem az én tisztem tanácsot adni, nem is igen tudnék hideg vérnél egyebet javallni, s azt, hogy a kormány maradjon legalább pepiniereben Szarajevóban. Ezt ellenzik s lehetetlennek mondják. — Minden esetben azonban tiszttem, hogy a magam tapasztalataiból kiindulva, ezeket Neked előadom. Burián osztózik aggodalmaimban, Körber is. — Dixi et salvavi animam meam. — Egyébként Bosznia kukac ette sajt, abból így többé ép sajt nem lesz. — Nagyon örvendek Roszner kinevezésének. Csak oszt reformálja meg azt a rokkantak menhelyét. — Szeretettel szolgál híved Thallóczy Lajos.” (Sajátkezű magánlevél, rajta Tisza ceruzafírása:) „észretértettem és lelket vertem belé. Megfelelő ellen rendeletek mentek VI 2”. (Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-ir. 4:16/93.)

meg a valjevói balsiker, amely a tartományfőnök kijelentése szerint nem annyira a cseh csapatok, mint inkább tisztjeik miatt esett meg.

Ezután közvetlenül Budapestre utaztam. Hazafelé hosszabb időt töltöttem a bosznabrodi állomáson. Túlzás nélkül meg kell állapítanom, hogy a bosznia-hercegovinai vasutak ebben a hadjáratban különleges teljesítményt nyújtottak. A legcsekélyebb incidens sem fordult elő. Semmi zúgolódás a személyzet részéről. Őszintén bevallva: sohasem hittem volna, hogy ez a munka ilyen eszközökkel keresztülvihető. Szerencsére a vasútigazgatás még nem került honi kezekbe. Korai volt kiképzés és tradíciók nélkül bevenni őket az igazgatásba. E tekintetben a háború után mind az országnak, mind a vasúti szolgáltatnak alkalmasan kell változásnak történnie. Alkalmazzanak ugyan honiakat, de csak a monarchiában folytatott gyakorlat után.

Ha most áttekintem az egész képet, és rövidre akarom fogni benyomásaimat, akkor az a meggyőződésem, hogy az országban négy év óta a nyilvános élet minden ágát következetesen megragadó centrifugális törekvések teljesen bizonytalanná tették számunkra ezeknek az országoknak a birtoklását. Ugyanezek az irányzatok újra fognak éledni, ha nem teremtünk — éspedig még a háború hatása alatt — következetesen olyan helyzetet, amely gyökerüknél ragadja meg és teszi lehetetlenné ezeket az ellenséges törekvéseket. Qui vivrà, vedrà.¹⁰

19

Iratok a „Délszláv tanulóifjúság szünidei szövetsége” ügyében folyamatba tett vizsgálat tárgyában

A

1914 szept. 8

Balogh Jenő igazságügyminiszter átirata Jankovich Béla vallás- és közoktatásügyi miniszterhez „a szerb-horvát forradalmi ifjúsági szervezettel” állítólagos összeköttetésben álló „Délszláv tanulók szünidei szövetségéhez” tartozó egyetemi és főiskolai tanulók elleni nyomozás elrendelése tárgyában¹

VKM eln. 1917-IV-196.970 (3828/4438-914)
(Géptelt eredeti irat)

52166. szám.
1914. I.M. III.

Bizalmas!

Ő Excellenciája vagy az Államtitkárurak Ő Méltóságaiak saját kezéhez.

Nagyméltóságú Miniszter Úr!

A szegedi királyi főügyésznek hozzám tett jelentése szerint a nagybecskereki kormánybiztos úr ad 172/1914. K.M. számú bizalmas átiratában arról értesítette a nagykikindai királyi ügyészt, hogy a délszláv tanulók szünidei szövetségéhez tartozók a szerb-horvát forradalmi ifjúsági szervezettel összeköttetést tartanak fenn, és hogy az erre vonatkozó adatokat a bosnyák-hercegovinai országos kormánytól lehet beszerezni. Közölte a kormánybiztos úr a nagykikindai királyi ügyéssel azt is, hogy hatósága területén is vannak az említett szövetséghez tartozók, éspedig Terzics György nagy-

¹⁰ Aki megéri, meglátja (ol.).

¹ Az irat felzetén ceruzával írt feljegyzések: „Szerb propaganda ellen intenzívebb akció. 3828/914. eln. Belos ttóképzői növ. 4299/1914. eln. Ru VI.b. üo. IX/2. eln. Bizalmas.”